

Karádi Zsolt
(1956, Miskolc)
főiskolai tanár,
Nyíregyházán él

Karádi Zsolt

„Itt meg kell halni, Haimonom”

Trianon élménye Áprily Lajos költészetében

A trianoni békeszerződés századik évfordulója tiszteletére megjelent *Emlékező Magyarország* című kétkötetes reprezentatív kiadvány¹ az erdélyi alkotók közül Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő, Olosz Lajos, Tamási Áron, Wass Albert, Kuncz Aladár, Jancsó Benedek, Makkai Sándor, Krenner Miklós, Tavasz Sándor, Molter Károly írásai mellett Áprily Lajostól a *Tetőn* című költeményt közli. Kétségtelen, hogy az ő munkásságában nem találni a *Végvári versek*hez hasonló alkotásokat. Az alábbiakban az Áprily-oeuvre korai szakaszának a trianoni veszteségre reflektáló darabjait vesszük szemügyre, hogy lássuk: 1920 és 1923 között született néhány olyan mű, amely – ha nem is a direkt kimondás szándékával, de – a fájdalom átesztétizálásával szövegezte a drámai helyzetbe került magyarság életérzéséről.

I.

A Marosvásárhelyen kiadott Zord Idő 1920. augusztus 15-i számának 660. oldalán látott napvilágot Áprily Lajos *Antigoné* című verse.²

- 1 *Emlékező Magyarország, I–II.* Szerk.: Gyurgyák János, Osiris, Budapest, 2020.
- 2 Vita Zsigmond: *Áprily Lajos, az ember és a költő.* Kriterion, Bukarest, 1972. 296. Vö. <https://zordido.adatbank.transindex.ro/> (Letöltés: 2021. 03. 01.) *Antigoné* alakja nagyenyedi tanárként ragadja magát: „Nem voltam klasszika-filológus, de a Bethlen-kollégiumban, melynek akkor fiatal tanára voltam, rám bízta az egyik legszebb tárgynak, a görögpótlónak a tanítását. Homérosz, aiol és dór lírai költészet, görög szobrászat, szókratészi filozófia, de

A költemény két hónappal a trianoni szerződés aláírása után jelent meg. Pomogáts Béla nagy ívű tanulmányában³, amelyben áttekinti a nemzeti tragédia történelmi okait és összefüggéseit, s ezek hatását a magyar irodalomra, számba veszi mindazon szerzőket, akik a trianoni drámát személyes fájdalomként élték meg. Közöttük említi a szülőföldjüket, szülővárosukat elvesztőket: Kosztolányi Szabadvárt, Szabó Dezső Kolozsvárt, Tóth Árpád Aradot veszítette el. Érinti a Nagyváradhoz kötődő Juhász Gyulát, a Szepességben felnőtt Krúdyt, az Erdélyi hette Móríc Zsigmondot, s a tragédiát fájó szívvel megéneklő Babitsot, Sík Sándort, Karinthy Frigyes, illetve Somlyó Zoltánt, József Attilát, Illyés Gyulát, Dsida Jenőt, Szabó Zoltánt.⁴ Pomogáts kitér a kisebbségi sorsba kényszerült írók sajátos helyzetére, mondván: „A kisebbségi magyar író [...] nemcsak történelmi csalódott-

leginkább a görög dráma s különösen Szophoklész (*Antigoné*) akkor kerültek hozzám nagyon közel. *Antigoné*-vers 1920-ban, nehéz időkben. Nem mondtam Shelley-vel: Én élet előtti életemben *Antigoné*-ba voltam szerelmes, de zord időkben emberideálomnak éreztem.” Áprily Lajos: *Oedipustól kérdezem.* In.: Á. L.: *Álom egy könyvtárról.* Szépirodalmi, Budapest, 1981. 35. Vö. Reményik Sándor: *A láthatatlan írás.* In.: R. S.: *Kézszerítés.* s. a. r. Dávid Gyula, Polis – Luther, Kolozsvár – Budapest, 2007. 60–61.

3 Pomogáts Béla: *Trianon és a magyar irodalom.* In.: *Querela Hungariae.* Összeállította: Pomogáts Béla, Széphalom, Budapest, 1996. 5–17. Újra közölve: *Trianon.* Szerk.: Zeidler Miklós, Osiris, Budapest, 2003. 874–880.

4 Pomogáts Béla: *Trianon és... i. m.* 10–11.

ságának, sérelmeinek és gyötrődéseinek adott hangot, hanem annak a felelősség- és küldetés-tudatának is, amelyre a nemzeti közösség újjáalakításának és a nemzeti identitás fenntartásának erkölcsi parancsa kötelezte. Ez a kettős: egyszerre fájdalmas és felelősségtudattól áthatott érzés szólalt meg az erdélyi Reményik Sándor, Áprily Lajos, Kós Károly, Makkai Sándor, Tamási Áron, Dsida Jenő, és a felvidéki György Dezső, Mécs László műveiben.”⁵

Áprilyt mélyen jellemezte a Pomogáts által emlegetett felelősség- és küldetésstudat. Lelki alkata azonban megakadályozta abban, hogy a napi politikával kapcsolatban hallassa szavát. A maga traumáit, életének fájdalmait hol a görög mitológiába, hol a természeti tájba transzponálta. Sosem vállalta a direkt megnyilatkozást; az első világháború emberi veszteségeit, magánéletének drámáit többszörösen átszűrte és a forma fegyelmével kordában tartó módon adta közre. Az *Antigonéban* a „nagy háború” és a trianoni országcsönkítés okozta fájdalom egyszerre van jelen. A mű a költő kései pályakezdésének idejére esik: ennek történetét – miként az ógörög irodalom iránti szenvedélyes vonzódásának titkait – többször megírta, illetve elmondta.⁶ Eme emlékezések szerint 1919 nyarát családjával gyermekkori falujában, Parajdon töltötte. „Egy véglegesen eltűnt világ emlékei s a háború végén súlyosan megpróbált falu lelki feszültsége” hívták elő belőle az öt költeményből álló ciklust, amelynek a *Falusi elégia* címet adta.⁷ A verscsokor képezte az

1921-ben megjelent bemutatkozó kötet⁸ címét: ebben is közzétette az *Antigonét*. A műből kiolvasható magatartás Áprilyra, a magánemberre is jellemző: 1920. szeptember 26-án írta Reményik Sándornak: „Jómagam nem vagyok harcos természetű, s talán ez is magyarázata annak, hogy a jelszavakkal riasztgató harcos Kolozsvár közeléből mindinkább a csendesebb Vásárhely felé terelődöm. Most ugyan teljesen természetlennek érzem magam, s ha előérzetem nem csal, nagyon hosszú időre elnémulok...”⁹ A költemény *Antigoné* monológja:

A Nap nagymessze, drága Haimon,
most oldja bíbor csónakát,
a harmat-fényű Dirke-tájon
tengerfuvalmak szállnak át,
s a szőke por éjjel be fogja
temetni könnyű lábnyomom –
Sötét az Acheron homokja:
itt meg kell halni, Haimonom.

Mit is keresnének árva-ketten,
hol égig ér a gyűlölet?
Én gyűlöletre nem születtem
és itt szeretni nem lehet;
s az őszám átká, haj, suhogva
végigsüvölt a sorsomon –
Sötét az Acheron homokja:
itt meg kell halni, Haimonom.

5 Uo. 12.

6 Áprily Lajos: *Így kezdődött*, Magyar Ifjúság, 1963/4. In.: Á. L.: *Álom egy könyvtárról... i. m.* 11–13., *Parajdi nosztalgia*. Korunk, 1971/10. 1573–1575. In.: Uo. 14–20., *Decemberi vallomás*, Pest megyei Hírlap, 1960/304. In.: Uo. 7–10.

7 Áprily Lajos: *Decemberi vallomás... i. m.* 7–8. Vö. *Így kezdődött... i. m.* 12. A versfüzért 1919 őszén a költő az Erdélyi Szemlének küldte el. A folyóirat közölte a *Nevek*, *Kolozsvári éjjel*, *Halálmadár*, *Szalonka-les* című verseit. Csépi Ibolya: *Áprily Lajos*. Ráday Kollégium, Budapest, 1987. 66. (A pályakezdekről lásd

még Vita Zsigmond: *Áprily Lajos... i. m.* 63–69. Innen tudható, hogy Áprily első versei, a *Szüret 1917*, a *Séta egy holt városban* és a *Vízimalom* az Új Erdély hasábjain jelentek meg 1918 tavaszán. Vita Zsigmond, *i. m.* 63.)

8 Vö. Kuncz Aladár: *Áprily Lajos*. In.: K. A.: *Erdély az én hazám: Válogatott tanulmányok és cikkek*. S. a. r.: Pomogáts Béla, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2013. 191.

9 Áprily Lajos levele Reményik Sándornak. In.: *Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*. S. a. r.: Liktör Katalin, Polis, Kolozsvár, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014. 47.

Itt meg kell halni: Dike fénye
 ki tudja, meddig nem derül,
 mikor lesz embernek reménye
 testvért szeretni emberül?
 De lenn, törvények átkozottja,
 majd új világról álmodom –
 Sötét az Acheron homokja:
 itt meg kell halni, Haimonom.

A mű tipikusan szerepvers¹⁰: benne a lírai én Oidipusz leányának nevében szól. A kedveséhez, Haimonhoz forduló Antigoné halála okát a szeretet gyakorlásának lehetetlenségében határozza meg.¹¹ A mű tere és ideje az örök mitikus tér-idő: motívumai (Dirke¹², Diké¹³, Acherón¹⁴) a vallomás az ógörög mítosz díszletei között hangzik el. A szerelmesét megszólító leány kijelentései az öngyilkosságot megelőző órák egyikében születnek. A végtelen távolság leszállo alkonyati fényében elhangzó szavak rendíthetetlen elhatározásról tanúskodnak. A kreoni önkénnyel szembeszálló törékeny lány könnyű lábnyomát éjjel majd betemeti a szőke por: tudatában van a világból való eltűnése nyomta-

lanságának. Az első versszak a fényből a sötétbe, az életből a halálba, a létből a Hádészba tart. Antigoné tudja, hogy „sötét az Acheron homokja”: a *fönttel* szemben mégis kétely nélkül a *lenn*-t választja, mert *itt* meg kell halni.

Az *itt* szemantikailag a *fönt* világa: az a hely, „hol égis ér a gyűlölet”. A beszélő önmeghatározása a kérlelhetetlen végzet tudomásul vétele. A második strófa hét *s* hangja akusztikailag erősíti az Oidipusz-mítosz felidézését: saját élete alakulásában az ősök által rátestálódott sors beigazolódását látja. Tudja, a Labdakida-átok őt is maga alá temeti. Tisztában van a Kadmosz óta az egész nemzetségét, annak bűnei miatt sújtó átokkal, de úgy érzi: ő nem arra született, mint a többiek. Áprily Lajos ezt az identitás-problémát tárja fel és emeli a mű centrumába. Antigoné alakjában azt rajzolja meg, aki büntetlen, *s* nem akar mást, csak „testvért szeretni emberül”. A Polünikész holttestét jelképesen eltemető leány bűne éppen ebből fakad: a városra támadó és az azt védő fivérét egyként szerető, nekik a végtisztességet egyformán megadni akaró Antigoné Kreón zsarnokságával szemben hőssé magasodik. A költemény nem nevezi meg Kreónt: az általa teremtett önkény az *itt* világa. Itt Dikének, az igazságosság istennőjének fénye bizonytalan jövőbe projektálódik. A harmadik strófa elején a refrénből kiemelt, *s* így nyomatékosított „itt meg kell halni” szerkezet a *lenn* helyzetébe vezet. Oda, ahol a sorsát zokszó nélkül vállaló beszélő majd „új világról” álmodhat. A három versszak végén álló refrének nem hagynak kétséget a fényből a sötétbe vágycsozó, a *itt*-ben csalódó vallomástevő elhatározását illetően.

Áprily Antigonéja természetesen nem teljesen azonos Szophoklész hősnőjével: inkább viseli az erdélyi költő arcvonásait, mint a tragikus fenség jegyeit. Igaz, hogy Szophoklésznel Antigoné azt mondja a Kreóonnal folytatott dialógusban: „Gyűlölni nem születtem én, szeretni csak.” A szelíd emberség halk szavú lírikusa önmaga meggyőződését adja kölcsön neki.

- 10 Vö. Antal Attila: *Világalkotó elemek Áprily Lajos költészetében*. Kriterion, Kolozsvár, 2003. 94. Láng Gusztáv: *Áprily-problémák*. In.: L. G.: *Kivándorló irodalom*. KOM-PRESS, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998. 77. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*. Kolozsvár, 1934. 48. Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben*. Pallas-Akadémia, Csík-szereda, 2008. 168.
- 11 Antal Attila: *Világalkotó elemek... i. m.* 94.
- 12 Dirke: Lükosz király második felesége. A király, hogy Dirkét elvehesse, első feleségét, Antiopét eltaszította magától és tömlöcbe záratta. Antiopé ikerfiai nem nézhették tétlenül, hogy Dirke milyen kegyetlenül bánik az anyjokkal, ezért bosszúból egy dühöngő bika szarvához kötötték, majd holttestét egy forrásba dobták. Jean-Claude Belfiore: *A görög és római mitológia lexikona*. Saxum, Budapest, 2008. 173.
- 13 Diké: az igazságosság istennője, Zeusz és Themisz leánya. Inkább a megtestesült fogalom, mint eleven vonásokkal felruházott, szemléletes mítoszalak. *Mitológiai Enciklopédia*, I. Főszerk.: A. Sz. Tokarev, Gondolat, Budapest, 1988. 663.
- 14 Acherón: az alvilág folyója, ezen szállítja égisz Kharon a holtak szellemét. Uo. 629.

A fivérét az uralkodói paranccsal szembeszegülve vakmerően eltemető, ezáltal a halált tudatosan vállaló hősnő cselekedetének indítóokát a költő a szeretet kifejezését ellehetetlenítő korban látja. Antigoné nála a gyűlölet tobzódásának közegében nem tud élni. A csonka élet helyett választja Hádész birodalmát, ahol emberibb világról álmodik.

Az *Antigoné* – mint erre Antal Attila is utal – Áprily *Vallomás* című versének előképe.¹⁵ A két műben a lírai alany az *álomban*¹⁶ jelöli meg a cselekvés lehetőségét:

Igaz -: én itt a sorssal nem csatáztam,
én döbbszemmel láttam itt a vért,
és nem lengettem omló barrikádon
fehér zászlót a véres emberért.

Viharokból kibomló új világért
csak álmom volt, nem lobbanó vitám.
Rohamra nem harsogtam riadókat
jövő-ködökbe zúgó trombitán.

A seb, mit rajtam vad kor ökle zúzott,
sötét heggé simult minden dalon.
De mint a monda tóba hullt harangja,
a mélyben él az ember-fájdalom.

S én nem tudom, hogy meddig él a versem,
titánok halnak, tornyok rengenek.
Ahol világ-traverzek összedülnek,
a vers, a versem hogyan halna meg?

Ha nem leszek, nem fogja tudni senki,
sorsomnak mennyi furcsa titka volt.
A hült sorok: megannyi érc-koporsó,
s a könyv, a könyvem gránit-kriptabolt.

15 Antal Attila: *Világalkotó elemek...*, i. m. 95.

16 Hasonló gondolatot fogalmaz meg Reményik Sándor 1923-ban keletkezett, Olosz Lajosnak ajánlott verse zárlatában: „Mikor a lét pillérei inogtak / És mint a viasz, minden elhajolt, / Egyetlen ércnél szilárdabb valóság, / Egyetlen tett: a költő álma volt.” (*Az egyetlen tett...*)

De túl romon, ha perce jön csodáknak,
a mély megkondul, mintha vallana,
s a bolt alól harangtisztán kicsendül
s magasra száll az ember dallama!

Áprily Lajos az 1924. február 4-i dátummal el látott – valószínűleg a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tartott – előadásának szövegében azt írja: „A világ fájdalmas vajadásának apokaliptikus korszakában nem árt néha a fájdalom teremtőerejéről elmélkedni. Megkínzott száza és ezrei a világvonaglásnak: ma mindannyian gyöngykagylói vagyunk a felkavart tengerfenéknek, melyeket sebző homokszemekkel szórt tele az elementáris kavarodás. És talán a mi homok sebezte testünk sem szenvedhet haszontalanul, a mi fájdalmunknak is teremtenie kell valamit: az emberiség tömegfájdalmából az emberiség jobb jövőjének igazgyöngye fog megszületni.”¹⁷

Az elvesztett Erdély és a Trianonban elszakítottak keserve örökké sajgó fájdalomként határozta meg Áprily Lajos munkásságát. Az *Antigoné*¹⁸ némely sora következtében értelmezhető a trianoni tragédia versbe emeléseként is¹⁹, jóllehet Vita Zsigmond a költeményt a *Nevek* ciklushoz tartozó műnek tartja.²⁰

17 Áprily Lajos: *A produktív fájdalom*. In.: Á. L.: *Álom egy könyvtárról...* i. m. 168.

18 Az Oidipusz-mítosz Áprilyt haláláig elkísérte: időskori költészetének két darabja tanúskodik erről (*Oedipustól kérdezem* [1965] és a *Oidipusz leánya* [1959]). Ez utóbbi nemcsak a főntebb említett Shelley-mondat miatt érdekes, hanem azért is, mert benne az Antigonét örök etikai mintaként értelmező lírikus szólal meg: „Te adtál ember-ideált, / míg jártam útam számkivetve. / Kreón ma is halált kiált / gyűlölni nem tudó szivekre.” Vö. Vita Zsigmond: *Áprily Lajos...* i. m. 81., 221.; Antal Attila: *Világképalkotó elemek...* i. m. 96., 231–233.

19 Vö. Surján László: *Dike fényére várva*. https://gondola.hu/cikkek/115693-Dike_fenyere_varva.html (Letöltés 2021. 03. 6.) és Üő: *Diké fényére várva*. Aracs, 2020/2. 53. http://www.epa.hu/03400/03482/00076/pdf/EPA03482_aracs_2020_2_053.pdf (Letöltés 2021. 03. 14.)

20 Vita Zsigmond: *Áprily Lajos...* i. m. 81.

Áprily Trianon tragédiáját rejtjelezettebben írta meg, mint Reményik, aki a Végvári-korszak *sodró erejű verskiáltványai*²¹ (és sok halvány megoldású mű mellett) harsányabban reagált a magyarság sorsának alakulására, s akinek ekkori munkáiban, a kisebbségi költői szerep vállalásában (a korábbiakhoz képest) a lírai önidentifikáció átalakulása figyelhető meg.²²

II.

Áprilynak a *Kolozsvári éjjel*, az *Opitz Mártonhoz*, a *Nyár* és a *Tetőn* című versei²³ hozhatók közvetlenül kapcsolatba Trianonnal.

A *Kolozsvári éjjel* az Erdélyi Szemle 1920. 13–14. számában jelent meg: benne a lírai alany „látogatást tesz” a kincses városban. Ismeretes,

- 21 A kifejezés Kántor Lajostól származik. Lásd: Kántor Lajos: *Reményik Sándor – a mítosz és az erdélyi valóság: Reményik (1890–1941) és utókora (1983–2006)*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007, 33.
- 22 Vö. Kántor Lajos: *Expanzív erdélyiség*. In.: Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *Száz év kaland: Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*. Bookart, Csíkszereda, 2018. 97.
- 23 Közéjük tartozik *A Fejedelemhez*. Az „alkalmi vers” 1922 őszén keletkezett: a nagyenyedi Bethlen Kollégium ekkor, 1922. október 7–9-e között ünnepelte alapításának háromszázadik évfordulóját; a költő művét erre az alkalomra készítette. Lásd: Vita Zsigmond: *Áprily Lajos...* i. m. 100.; Csépp Ibolya: *Áprily Lajos...* i. m. 90.; Antal Attila: *Világalkotó elemek...* i. m. 119–120. 1922. szeptember 27-én írta Reményik Sándornak: „Az óda – sajnos – nagyon kínosan készül, életemben először esik meg, hogy megrendelésre írok verset, s nem belső iniciatívából. Az is nehezíti a problémát, hogy unt rímeimtől a nem kevésbé kötött alkaioszi formához menekültem...” *Rokon álmok álmodója...* i. m. 113. A mű végül nem antik formát öltött. Erről lásd Áprily Reményikhez 1922. október 12-én szóló sorait. (Uo., 114.) *A Fejedelemhez* az erdélyi történelem legkiválóbb alakjait, Kőrösi Csoma Sándort, Apáczai Csere Jánost, Bolyai Farkast, Kemény Zsigmondot idézi meg. A 16–17. strófa hozható kapcsolatba Trianonnal: „Színed előtt ma is riadva állunk, / sírből kiszállt az ősi félelem: / árvízzel csap ki fundamentumodra / a száguldó világtörténelem. // Hullámait már templomodra küldi, / zivatarából pusztulás süvölt, / lábunk alatt ijesztő rendüléssel / indul a régi fejedelmi föld.”

hogy Áprily Lajos családja 1899-ben, a parajdi gyufagyár leégése után költözött Kolozsvárra, ahol az ifjút – későbbi pályája szempontjából is – rendkívül fontos szellemi élmények érték. A megpróbáltatásokkal teli családi körülmények hatása mellett a református kollégiumban töltött esztendő, majd az 1905-től 1909-ig tartó egyetemi évek nagyban hozzájárultak művészi arcélének kialakításához. Kolozsvárott születtek első Heine- és Uhland-fordításai, itt kezdte el tanulmányozni a görög költészetet, s egyetemistaként Reviczky, később Ady hatása alá került. Ez idő tájt ismerkedett meg német fordítások nyomán a klasszikus orosz irodalommal, s lett kedves szerzője Puskin és Turgenyev. A *Kolozsvári éjjel*ben megjelenített éjszakai látogatás éppen ezek miatt ébreszt benne fájdalmas emlékeket. Jobban mondva a fiatalos nosztalgiát mindezek *elvesztése* hangolja át. Mindaz, ami múlt volt, eme kései órára már elenyészett. A „rég város” nem ismer rá visszatérő fiára; a sarki bolt, a kopott kövezet, az akáclobok, a zongoraszó, a kertajtó: minden idegenül fogadja. Az éjszaka, a holdfény, a „virághavas tér”, s a tizenharmadik sor Adyra emlékeztető felsorolása („dalok, tüzek, csodák”) az egykor birto- kolt értékek megsemmisülését jelzi. A poentírozott zárlat („Ahasvér, gyerünk tovább!”) a romantika kedvelt (és Áprily által 1924-ben is megénekelte) bolygó zsidójának²⁴ alakját emeli a versbe. A megszólítás következtében a szöveg- jelentés az Ahasvérus-legendával, a „kisebztett lábbal, roskadozva, fázva” örökké vándorló, kitaszított ember örök fájdalmának asszociációjával bővül. A költemény szokatlan formában íródott: a 9-8-9-4 szótagos, keresztrímes, jambikus lejtésű sorok között a strófánkénti negyedik mindig egyetlen jambusi dipódia. A kiegyensúlyozott szerkezetekhez vonzó Áprily rendhagyó megoldásának rövid sorai az idegen- né válás megfellebbezhetlenségét erősítik.

- 24 Ahasvérusról lásd: *Mitológiai Enciklopédia*, II. i. m. 325–326.

A trianoni tragédia közelében keletkezett az *Opitz Mártonhoz* című költemény is. Az 1922 februárjában a Keleti Újságban közzétett négystrófás vers Áprily legszebb vallomásainak egyike. A címben megszólított német barokk költőt (1597–1639) Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1622-ben hívta meg tanítani a gyulafehérvári felsőbb humanista tanintézetbe. Opitz azonban egy esztendővel később hazatért Sziléziába. Áprily Lajos versében azt az alkotót idézi meg, aki nem szerette meg Erdélyt, ezért hamarosan távozik onnan.²⁵

25 Opitz Mártonról lásd: Berczik Árpád: *Opitz Márton*. In.: *Világirodalmi lexikon, IX*. Főszerk.: Király István, Akadémiai, Budapest, 1984, 675–676. Halász Előd: *A német irodalom története*. Gondolat, Budapest, 1987. 161–164. Vö. Jakab Béla: *Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál*, Pécs, 1909. Opitz 25 évesen jött Erdélybe. Akkor már jelentős költőnek számított. Itt latin nyelvet és irodalmat taníthatott. Bejáratos volt a fejedelemhez, mégsem érezte jól magát. Nyelvi nehézségekkel küzdött, s egy év alatt nyolcszor változtatott lakást. Visszavágyott abba a környezetbe, ahol költőként jobban elismerték. Teveli Mihály: *Jakab Béla: Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen-iskolánál*. Magyar Pedagógia, 1911, 509–510. http://misc.bibl.u-szeged.hu/8859/1/mp_1911_1682_509-510.pdf (Letöltés 2021. 03. 18.) Az újabb kutatások szerint Opitz éppen Gyulafehérváron találta meg költői hangját és hivatását. Achim Aurnhammer, Trisia ex Transilvania: *Martin Opitz' Ovid-Imitatio im siebenbürgischen Exil (1622/23)*. In.: *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hrsg. Wilhelm Kühlmann, Anton Schindling, Stuttgart, Steiner, 2004 (Contubernium, Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 62.), 253–272. Idézi Ötvös Péter: *Opitz Márton olvas*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/36737/1/monok60_081.pdf (Letöltés 2021. 03. 18.) Ötvös idézi Heltai János munkáját (János Heltai, Martin Opitz und sein intellektuelles Umfeld in Siebenbürgen. In.: *Martin Opitz 1597–1639: Fremdheit und Gegenwartigkeit einer geschichtlichen Persönlichkeit*, hg. von Jörg-Ulrich Fechner, Wolfgang Kessler, Herne, Stiftung Martin-Opitz-Bibliothek in Kommission, 2006, 79–103.), amely szerint Opitz gyulafehérvári meghívása a fejedelem, Bethlen Gábor tudatos és távlatos művelődéspolitikájának eredménye volt, ottani működése pedig egyenesen megerősítette az erdélyi udvar európai jelenlétét. Ötvös Péter, *Opitz Márton olvas...* i. m. i. h.

A mű arányosan felépített részekben állítja szembe egymással a *te* és a *mi* etikáját. A beszélő az első nyolc sorban tegező módon szólítja meg a Gyulafehérvárról egy év után eltávozó német költőt. Szavaiban némi szemrehányás mutatkozik, amiért az nem tudott meggyökerezni az erdélyi tájban. Szemére veti, hogy a vonzóbb jövő reményében könnyen elhagyta Gyulafehérvárt. Eme, a nehézségek elől elmenekülő magatartással állítja szembe a maradás imperatívuszát:

Mi itt keresztre rendeltetve állunk.
Minket a hűség Krisztus-szege tart.
Égő reménység: árva „húnjaid”-ból
jövőt nevelni, embert és magyart.

Élünk Golgota-fellegek tövében,
vádol a mult és rémít a jelen,
s halunk erdélyi szent Thermopylaeben
némán, büszkén, örökre névtelen.

A többes szám második személyben megnyilatkozó *én* a kisebbségi helyzetbe kényszerült magyarság nevében beszél: sorsukra rávetül Jézus alakja. A *kereszt*, a *Krisztus-szeg*, a *Golgota* szavak a megfeszítettet, Thermopylae pedig a görög–perzsa háborúk történetének egyik legdrámaibb csatáját idézi fel.²⁶ A vers az ártatlan áldozat s a hősiek helytállás magasztosságával emeli meg az anyaországtól elszakítottak szenvedéstörténetét. Az egy strófán belül szereplő bibliai, illetve antik utalás meglepő, bár a költői oeuvre-ben a *Ha megkérdeznéd* című, 1966. június 26-án írott négysoros megadja rá a magyarázatot²⁷:

26 A Thermopylae-i szorosban a Xerxész vezette perzsák, s a Leonidász spártai király emberei között lefolyt öldöklő küzdelemben a hagyomány szerint háromszázan haltak meg. A csata leírása: Hérodotosz: *A görög–perzsa háború*. Ford.: Muraközi Gyula, Osiris, Budapest, 2007. 451–543. Leonidasz halála: Uo. 537.

27 Vö. Dér Katalin: *Végzet vagy szabadság*. Képmás, 2017/5. 78. <http://epa.oszk.hu/03300/03322/00017/>

Ha megkérdeznéd tőlem, jó hivem,
 hogy mit adott e vigasságtalan lét,
 mindössze ezt felelném röviden:
 ismertem Krisztust s ismertem Anankét.

III.

Az 1920-as évek erdélyi magyarságának létél-
 ményét Reményik Sándor (*Cassandra, Mi min-
 dig búcsúzunk, A holt fenyő, Vallomás és elöljáró
 beszéd, Mindennapi kenyér, Petőfihez, Az utolsó
 mondat problémája, Szordinós dal a mi nagy bána-
 tunkról, Az ige, Sárika repatriál, Benéz a havas,
 Vérszerződés, Sápád az arany, Ha nem lesz többé
 iskolánk...*) Tompa László (*Tavaszi áradáskor,
 Éjjeli havazásban, Viharfelhők alatt, A züllés zá-
 tonyán, Havasi tájékon, Vérözön felett, Vihar,
 Személyvonat III. osztály, Erdélyi végzet alatt, Er-
 délyi télben, Erdélyi magaslaton*) mellett legmé-
 lyebben Áprily Lajos lírája fejezte ki. A magára
 hagyott magyarság fájalmát és harcos dacát,
 a helytállás és megmaradás etikáját hirdető
 Végvári versek²⁸ (*Erdély magyarjaihoz, Eredj, ha
 tudsz!, Mindent felírunk!, A szuronyerdő, Nagy
 magyar télben Magyarok, mindenütt..., Haza, Sza-
 badság, Pünkösdi királyok, Magyar gyermekek,
 Mene Tekel, Én még szabad vagyok, Mindhalálig,
 Gyűrűt készítettetek*) hangütéséhez képest²⁹ Áprily

a lelki megpróbáltatások áttételes, megszelídi-
 tett hangján szólal meg ekkortájt keletkezett
 alkotásaiban. A húszas évek elejének két emb-
 lematikus költeménye, a *Nyár* és a *Tetőn*: az iro-
 dalomtörténet ezeket a műveket tartja a tran-
 szilvanizmus alapverseinek.

A *Nyár* alcíme utal a keletkezés terére-idejé-
 re. Csépp Ibolya azt írja, hogy a költő családjával
 1921 nyarat Marosszentimrén töltötte. Évtize-
 dekkel később is úgy emlékezett ezekre a hetek-
 re, mint a béke és a harmónia idejére.³⁰

A választott forma, a szonett, az Áprily Lajos
 által is tisztelt nyugatosok kedvelt formája.
 Juhász Gyula, Babits Mihály, Tóth Árpád szá-
 mos szonettet alkotott; Áprily ellenben keveset
 (*Szonett, Árpád, Ödön, Szület, Jozafát, Szalonka-
 les, Marathon, Bessenyei*). A parnasszista hagyó-
 mányokat magáénak valló költő az első két
 strófában az általa ritkábban használt ölelkező
 rímeket alkalmazza (abba cddc), a terzinák rím-
 képlete (eef ggf) is kiegyensúlyozott harmóni-
 át sugall. A szöveg alapkérdése az, mint Láng
 Gusztáv fölvetette, kihez beszél a lírai alany.
 Csépp Ibolya szerint a költő a feleségéhez szól,³¹
 míg Láng feltételezi „a lélektani valószínűség
 alapján”, hogy a „megszólított második személy

pdf/EPA03322_kepmas_2017_05_078.pdf (Letöl-
 tés 2021. 03. 14.)

28 Ezek a művek – írja Schöpflin Aladár – „[t]öbbet je-
 lentenek egyszerű verseknél, s ezért jelentőségüket
 nem lehet csupán csak irodalmi szempontok szerint
 mérni. Kortörténeti dokumentumok, kifejezői an-
 nak a lelki megrázkódtatásnak, amely a magyarsá-
 got a háború befejezése óta érte, annak a bánatnak,
 elkeseredésnek, dühnek, dacnak, reménykedésnek,
 szóval annak az egész magas hófokra hevített ér-
 zéstömegnek, mellyel a magyarság hazája szétszag-
 gatására reagált.” Schöpflin Aladár: *Végvári versek*.
 Szózat, 1925. január 1. = *Lehet, mert kell: Reményik
 Sándor emlékezete*. Szerk.: Dávid Gyula, Nap Kiadó,
 Budapest, 2007. 72. Vö. Kántor Lajos: *Történelmi
 vakság ellen: (Reményik Sándor lírája közléről)*. In.:
 K. L.: *Itt valami más van*. Héttorony, Budapest, 1992.
 43–46.

29 Vö. Kántor Lajos: *A mítosz és az erdélyi valóság*. In.: K.
 L.: *Reményik Sándor...* i. m. 52. Vö. Jancsó Elemér:

Reményik Sándor élete és költészete, Lyceum, Kolozs-
 vár, 1942, 12–15.; Pomogáts Béla: *Végvári versek*.
 Tiszatáj, 2005/2. 84–88. Uő.: *Korszerű versek – kö-
 zelitések Reményik Sándorhoz*. [https://www.helikon.
 ro/korszeru-versek-kozelitesek-remenyik-sandor-
 hoz/](https://www.helikon.ro/korszeru-versek-kozelitesek-remenyik-sandorhoz/) (Letöltés: 2021. 03. 10.) Uő.: *Tanúságtétel a
 történelemről*, [https://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/
 handle/10598/29570/EME_EM_2015-3_006_Po-
 mogatsBela_RemenyikSandorKolteszete.
 pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/29570/EME_EM_2015-3_006_PomogatsBela_RemenyikSandorKolteszete.pdf?sequence=1&isAllowed=y) (Letöltés: 2021. 03.
 10.) Csontos Márta: *A költői beszédmód és szereptudat
 új formája: a Végvári versek*. [http://www.barkaonline.
 hu/esszek-tanulmanyok/6853-a-kolt-i-beszed-
 mod-es-szereptudat-uj-formaja-a-vegvari-versek](http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6853-a-kolt-i-beszed-mod-es-szereptudat-uj-formaja-a-vegvari-versek)
 (Letöltés: 2021. 03. 11.) Uő.: *Trianon – Isten kezéből:
 Reményik Sándor nemzetféltő küldetéstudata*. Confes-
 sio, 2021/1. [http://confessio.reformatus.hu/
 v/638/#page1](http://confessio.reformatus.hu/v/638/#page1) (Letöltés: 2021. 03. 30.)

30 Csépp Ibolya: *Áprily Lajos...* i. m. 88.

31 Uo.

a költő fia”³², Jékely Zoltán. Értelmezésem szerint Áprily hitveséhez beszél: ez a gesztus több más versében is előfordul (*Vers vagy te is, Király-asszony kertje*).

A megmásíthatatlan, kategorikus kijelentés („Mi már a tengert nem látjuk soha”) a sorsába belenyugodott ember megállapítása, amely azonban lefojtott vágyakozást is rejt. A *mi* és a *nekünk* névmások a kijelentés közös vonatkozását jelzik: a lírai alany és a megszólított számára elérhetetlen az „olasz-kék” part. A második strófa az elképzelt és a valóságos táj ütköztetése. A látomásként megjelenített és a valóságosan megtapasztalt táj antagonizmusa képezi a versszak lényegét: a megálmodott távoli szépség, harmónia, tágasság helyett itt „falusi fűz, falusi árvaság” van csupán. A szonettszerkesztés klasszikus szabálya szerint a terzinák ellentétet alkotnak a quartinákkal: a *de* kötőszóval kezdődő kilencedik sor elindítja a felismert léthelyzet józan kimondását. Ez nem más, mint a *helyett* elfogadása. A vágyak *helyett* kibékülés az adott életformával. A versalany azonban nem lázadozik sorsa ellen, zokszó nélkül veszi tudomásul az emberi lehetőségek történelem általi beszűkülését, illetve megcsonkítását. A megvalósíthatatlan álmok helyett marad a józan megelégedés. A helyzettel történő megalkuvás. A megszólított számára a tenger valószínűtlenül távoli lesz; helyébe a közeli folyó, a Maros lép. Neki az életben ez jut osztályrészül. A vallomástevő *én* azonban a Maros hömpölygő dallamában a történelem sodrását érzékeli:

32 Láng Gusztáv: „Apák és fiúk”: *Az erélyi líra második nemzedéke és a transzszilvanizmus*. In.: L. G., *Kérdezz másképp*. Parnasszus Könyvek, Budapest, 2015. 101. Láng hozzát teszi: ha ezt elfogadjuk, akkor Jékely Zoltán „1936-ban írott *A maroszentimrei templomban* című költeményét válaszként értelmezhetjük a tizenöt évvel korábbi atyai tanításra.” Uo. A *Nyár* keletkezésekor Jékely Zoltán még csak nyolcesztendő volt.

És este kinyitom az ablakom
és a históriáit hallgatom:
egyetlen transzsilvan hősköltemény.

Neki az erdélyi táj és történelem³³ az elsodort álmok kárpótlásaként ad költői ihletet: élettervet. A patétikus zárlat a transzsilvanizmus alapművét ódai magasságba emeli.³⁴

A Kós Károlynak ajánlott, az *Esti párbeszéd*-ben megjelent *Tetőn* az archetipikus fent-lent ellentét³⁵ poétikai tartományait játékba hozó programvers³⁶. A lírai alany múltbeli élményét eleveníti fel: egy korábbi hegyi kirándulás emlékét idézi. Felütésében („Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: »Minden összeomlott...«) a beszélő egykori léthelyzete fejeződik ki. A két sor megfogalmazása a *Kocsi-út az éjszakában* tételmondatára („Minden Egész eltörött”) emlékeztet: Ady egyetemes hiányérzetét Áprilynál a közelmúlt tragikus eseményeinek tömör általánosítása helyettesíti.

33 Vö. Pomogáts Béla: *A láthatatlan írás: Bevezetés egy Áprily-est elé*. In.: P. B.: *Erdélyi tükör*. Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1995. 146.

34 Igaz, belőle kiolvasható az Áprilynál másutt is megtalálható motívum, amely a merész, fiatalos vágyak kiélése *helyett* a sorsalakulás következtében létrejövő polgári életformát jelenti. A *Hómezőkön is túl* a születendő gyermekehez szóló kérdéseket tartalmaz: „Ó, mennyi álom, mennyi tervezésem / szétépte apró, nyugtalan kezéd, / mondd meg, mit adsz majd érettük cserébe? / mit adsz nekem, ha Párist elveszed?” Hasonló gesztus figyelhető meg a *Király-asszony kertje* 11. strófájában: „És most, a vesztett hegyvilág után, lásd, / reánk vár itt a völgy és fenn a rom. / Jöjj s mondd utánam halk asszony-szavadal: / Jó itt nekünk az áruló-soron.”

35 Vö. Láng Gusztáv: *Természet és tájszimbolika az erdélyi magyar lírában*. In.: L. G.: *Kérdezz másképp...* i. m. 180.

36 A vers gazdag szakirodalmából: Csép Ibolya: *Áprily Lajos...* i. m. 88–89. Vita Zsigmond: *Áprily Lajos...* i. m. 98–99.; Antal Attila: *Világalkotó elemek...* i. m. 47. 114. Vö. Pomogáts Béla: *A transzsilvanizmus: Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Akadémiai, Budapest, 1983. 153–155. Uő.: *A helikoni költészet*. In.: P. B.: „*Transzsilvan hősköltemény*”: *Az erdélyi irodalomról*. Krónika Nova, Budapest, 2001. 96–98. Uő.: *Erdélyi gondolat, erdélyi irodalom*. P. B.: *Jelenben élő múlt*. Napkút, Budapest, 2013. 217.

A „Minden összeomlott” szövszerkezet a trianoni döntés után kisebbségi sorba taszított magyarság lélekállapotát összegző kijelentés: a beszélő ebből a helyzetből menekül lenről föl, a magasba. Az én tehetetlen nyugtalanságát fejezi ki a második strófa: a benne megjelenő „hegyekre mentem” szintagma elvezet a *lent* káoszából a *fent* harmóniájához³⁷. A költeményben létrejövő ellentét az „ott lenn” és az „itt fenn” világa között értéképzést jelent: a völgy zsidongásával szemben áll a mozdulatlan hegy nyugalma. És nemcsak nyugalma, békéje is. A vallomástevőt békességes *esztenával*³⁸ és békességes szóval váró, fehér sajttal kínáló román pásztor testesíti meg a harmóniába oldódó humánusmot. A gesztus megváltoztatja a zaklatott lelkiállapotú, a havasokban barangoló magyar kedélyvilágát: a sötét gondokkal terhes völgy felől érkezve a magasban kitágul előtte a horizont, lelkét „egyszeriben bizalom és öröm tölti be”.³⁹

37 Láng Gusztáv a *fent* és a *lent* motívumpárját érték és értékhiány szembeállításaként értelmezi. Láng Gusztáv: *Az irisórai szarvas*. In.: L. G.: *Kivándorló irodalom...* i. m. 85. Vö. Balázs Imre József: *Áprily Lajos, az első kötetes költő*. Jelenkor, 2021/2. 199–200.

38 Esztina: juhszállás. *Erdélyi szótörténeti tár* III. Szerk.: Szabó T. Attila, Kriterion, Bukarest, 1982. 469. A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint az esztina „a fejősjuhászattal kapcsolatos szállásgazdaság, elsősorban az a legelőterület, ahol az esztinaház áll. *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Főszerk.: Ortutay Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 733.

39 Pomogáts Béla: „*Transzszilván hős-költemény*”: *Áprily Lajos: Tetőn*. In.: P. B.: *A szellem köztársasága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 259. Pomogáts szerint a műbe foglalt hegyvidéki vándorlás célja a belső nyugalom megtalálása: „az, hogy a történelmi eseményektől végsőkéig zaklatott magyar költő, aki egy ezeresztendő ország és egy sok évszázados életforma váratlan összeomlásának tanúja- és áldozataként nem leli a helyét és nyugalmaát a kialakuló új világban, abban a természetben találja meg lelki békéjét, amelyhez oly sok engesztelő élmény fűzi.” Uo. 257. Vö. Uő.: *Magyar irodalom Erdélyben*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2008. 166. Vö. Reményik Sándor: *Esti párbeszéd*. In.: R. S.: *Kézszorítás...* i. m. 52–53.

Áprily Lajos lírájában a traumatikus élmények zenévé válnak. A homokszem okozta fájdalomtól gyöngyöt sarjasztó kagyló képében a kisebbségi sorba jutott magyarság győtrelemből erényt fakasztó, transzilvanista magatartásmintáját éppúgy tematizálta, mint önmaga alkotásmódját.⁴⁰ 1929-ben áttelepült Budapestre, de Erdély, a „morajos szikla-ország” szembe sajgó „Láthatatlan Írás”-ként mindhalálig kísértette.⁴¹

40 Cs. Gyimesi Éva szerint itt „[a] teremtő fájdalomról van tehát szó, személyes és közös próbatételek erkölcsi-esztétikai értéké váltható lehetőségéről, melynek elfogadásában az eredmény – a műalkotás, az erkölcsi megigazulás – gyöngyének bűvölete elfedheti az érette vállalt szenvedés tengermélységeit.” Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok: Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Kriterion, Bukarest, 1992. 11.

41 *A legyőzöttek strófája* című négysorosát manapság gyakran idézik a trianoni trauma összefoglalásaként. A költemény az 1973-as *Megnőtt a csend* kötetben még nem található meg, majd csak az *Áprily Lajos összegyűjtött versei és drámái* (Magvető, Budapest, 1985.) teszi közzé először. Szerkesztője, Győri János a könyv végén azt írja: az újonnan közölt művek rendezővel „(a több tekintetben is kompetens Jékely Zoltán javaslatára) a kronológia volt és maradt, s ez most jelentősen megkönnyítette a versek elhelyezését. Még akkor is, ha a versek pszichológiai dátumát kellett kihallani.” Győri János: *A szerkesztő utószava*. In.: *Áprily Lajos összegyűjtött...* i. m. 728. *A legyőzöttek strófája* ebben a kötetben az 1940-es évek első felében keletkezett költemények közé került: az 1943-as keltezésű *A nap krónikájából* és az 1945-ös dátumozású *Nagy tél után* között található, *A nap krónikája* utáni harmadik négysorosként. Nem elképzelhetetlen, hogy mű Trianonról is szólhat; a magam értelmezése közelebb áll ahhoz a mondathoz, amely az „újgenerációs” *Irodalom 12.* tankönyvben található: „Áprily Lajos erdélyi költő rövid verse a magyar nép háborús és háború utáni veszteségeire utal.” *Irodalom 12.*, szerk., Baranyai Katalin, Velkey György László, Oktatási Hivatal – Esterházy Károly Egyetem, 2020. 42. A strófa nem szerepel a Trianon és a magyar irodalom témakörét felölelő korábbi kiadványokban (*Querela Hungariae*. i. m. *Psalmus Hungaricus*. Szerk.: Pomogáts Béla, Kráter, Pomáz, 2010., *Szétszaggatott ország: Trianon a magyar költészetben*. Szerk.: Bíró Zoltán, Antológia, Lakitelek, 2010.) és az *Emlékező Magyarországi* kötetben sem.